

NALOGE NAŠE ETNOGRAFIJE*

Marijana Gušić

Preden preidemo na vprašanje, ki je pred nami, to je kakšne trenutno važne naloge ima etnografija v naši današnji stvarnosti, se moramo na kratko ozreti nazaj na razvoj etnografije kot znanstvene discipline sploh. Že od nekdanj je pozornost kulturnih narodov privlačevalo življenje v oddaljenih in neznanih krajih; ne da bi hoteli na široko razpravljati o Herodotu, Pitiasu iz Masilije ali o Marku Polu, si oglejmo samo začetke etnografije kot znanstvene discipline. Vzporedno z osvajanjem sveta, z roko v roki ob konkvistadorjih in trgovcih je šlo tudi delo raziskovalca, znanstvenega delavca v krajih, ki jih je beli človek osvajal. Prav to je tudi izvir osnovnih pogledov etnografije 19. stoletja, ko so vse druge narode opazovali s stališča belega človeka kot nosilca kulture. Raziskovalci Stanley, Parkinson in plejada slavnih imen 19. stoletja so dali etnografskemu proučevanju smernice, in tako je v prvih teoretskih delih, spomnimo se samo Ratzla, obveljala osnovna razdelitev človeškega rodu na »Kultur-« in »Naturvölker«. — Po odkritjih in delu raziskovalcev se je razširilo poznavanje tujih dežel in narodov v najbolj oddaljene predele vseh celin. Prav s tem je postal beli človek gospodar zemlje ter tako končal delo kolonialnega osvajanja. Toda že zgodaj so se v tem kolonialnem, imperialističnem obdobju pojavili napredni posamezniki, ki so na tako imenovane »Naturvölker« gledali brez tiste cezure, ki jo je imperializem postavil med belega človeka in pripadnike vseh drugih ras. Ruski znanstveniki Mikluho-Maklaj, Sternberg, Juhelson, Bogoraz so proučevali tako imenovana divja plemena s humanega stališča naprednega človeštva. Isto načelo je veljalo za proučevanje tudi Dancu Rasmussenu, ki je bil po materi Eskim. Tako je ta skupno z velikim humanistom 19. stoletja F. Nansenom, ki mu je sicer bil etnografski študij naloga druge vrste, določil smernice številčno močni nordijski šoli (Nordenskiöld, Stefenson in drugi). Tako se pokaže v teh dveh šolah, ruski in nordijski, ki sta neodvisni druga od druge, nazorom oficialne nemške šole nasprotna tendenca, ki po svoji plati vse bolj prehaja v odkrito poudarjanje superiornosti.

* Uvodni referat na muzejsko-etnografski konferenci dne 28. junija 1951 v Beogradu.

Tako je po eni plati etnografija ohranila že v navado prešlo metodo deskriptivnega raziskovanja in se dá etnografsko delo do prve svetovne vojne v glavnem uokviriti v dve poglavji. To je a) opisovanje tujih dežel in življenja eksotičnih narodov in b) zbiranje in muzejsko obravnavanje etnografskega gradiva s teh področij.

Etnografija je tako v mnogočem koristila gospodarjem sveta. Končala je delo konkvistadorjev in odkrila belemu človeku najgloblje manifestacije v življenju narodov, oddaljenih od težišča zgodovinskega dogajanja. Etnografija te smeri doživlja v tem času svoj najvišji vzpon. Hkrati pa se njeno področje dela izčrpava ter sta zbiranje in deskriptivna metoda v upadanju.

Novo spodbudo in možnosti nadaljnjega razvoja je mogla etnografija doseči samo z znanstvenimi prijemi osnovnih vprašanj. Ta znanost je prenehala biti le opisno zbiranje in sistematiziranje zbrane gradiva, brž ko se je osvobodila predsodkov o rasni diskriminaciji ali o prvenstvu kateregakoli družbenega kolektiva in ko se je oprijela stališča, da je človeštvo celota, v kateri z dialektičnim načinom, brez ostre cezure, toda s postopnimi prehodi naletimo na stadijske razvojne oblike človeške družbe. Četudi v svojem nadaljnjem delu etnograf zbira in analizira gradivo s svojega znanstvenega področja, mora stopiti korak naprej od formalne deskripcije. Pa tudi gradiva ne zbira več na tisti zbiralski način, kakor je to delal v prvem obdobju, ko je bilo zbiranje samo po sebi prva naloga, temveč mu postaja gradivo, zajeto skupno s funkcionalno vsebino, šele instrument znanstvenega dela. Razumljivo je, da je mogla etnografija s takim znanstvenim prijemom nadaljevati svoje delo tam, kjer je imela dovolj možnosti, da si usvoji metodo humanističnih znanstvenih panog. S tem preneha biti etnografija formalistično opazovanje tako imenovanih nižjih ljudstev, postane pa zato ena izmed vej obsežnega področja humanističnih ved.

Tu se srečamo z vprašanjem, ali naj uporabljamo strokovni izraz etnografija ali etnologija. Ne bom se n drobneje spuščala v to vprašanje, ker bi bilo za to potrebnega mnogo več prostora, kakor ga imam na razpolago. Ker naši etnografi še nimajo enotnega kriterija za rešitev tega vprašanja, bi to terjalo samo po sebi obsežnejše razpravljanje.

Danes so pri nas take razmere, da dela nekdo pod skromnim naslovom etnografije s polnim znanstvenim obsegom, medtem ko si drugi pod naslovom etnologije šele usvaja znanstveno metodo zbiranja gradiva ali pa tudi obratno.

Za nas je mnogo važnejša ugotovitev, da bi imeli še mnogo neodložljivega dela tudi v primeru, če bi se ne lotili jedra tega vprašanja in bi ostali le pri zbiranju gradiva, seveda z vso znanstveno natančnostjo, ki je pri takem delu potrebna. Že samo s tem bi opravili veliko posla. Ob tej naši poglobilni dolžnosti nas prehitevajo aktualne naloge na oni stopnji, ki jo je danes etnografija dosegla pri tujih narodih.

Videli smo, da se je etnografija razvijala v dveh smereh. V eni izmed teh — imenujmo jo deskriptivno formalistično — je že usahnila.

Etnografija imperializma nima naprednemu svetu nič več povedati. Zadovoljila se je z iskanjem eksotike, ki je sodobno napredno pojmovanje nima za pozitiven prispevek h kulturnemu delu. Pod navidezno eksotično zunanostjo išče sodobno napredno pojmovanje pravo, resnično življenje človeka kot družbenega bitja, ne glede na to, da li opazujemo človeško družbo na najvišji stopnji življenjskih oblik ali v preseku določenih obdobj, usvojenih in ohranjenih med razvojem in vidnih v sedanjosti.

Predaleč bi nas zapeljalo, če bi se hoteli ozreti na današnje stanje etnografske znanosti pri vseh narodih. Samo mimogrede naj omenim, da se je nemška znanost ustavila pri presahli sistematiki (Buschan, Bernadzik), kolikor ni popolnoma zakrenila v rasno diskriminacijo, da funkcionalizem Malinovskega išče izhoda v idealističnih filozofskih teoremih, medtem ko se je obsežno delovno področje socialne antropologije v Združenih državah Severne Amerike zelo približalo čisti sociologiji, sledeč pri tem dvema smerema naukov Morgana in Werstermarcka. Za nas najpomembnejše je, da poznamo sedanje stanje etnografije v tistih šolah, ki so našim aktualnim nazorom najbližje. Rekli smo že prej, da je bila ena izmed smeri, v kateri se je etnografski študij pravilno lotil objekta svojega proučevanja, napredna ruska šola. V nasprotju s carskim režimom (do Oktobrske revolucije so bili ruski etnografi skoraj vsi politični pregnanci ali pa izključeni iz tedaj vladajočega razreda) je imela sovjetska šola vse pogoje, da odpre z metodo historičnega materializma etnografiji nove široke vidike. Toda pred našimi očmi se je zgodilo nekaj prav nasprotnega. V časopisu Sovjetska Etnografija moremo spremljati zadnje pojave v tisti znanosti, na katero so mnogi od nas še pred kakimi dvajsetimi leti gledali z vsem zaupanjem. Naj to pojasnim samo z enim primerom.

Medtem ko je po vojni v obnovljenem časopisu Sovjetska Etnografija (št. 1, leto 1946) Tolstov z znanstveno metodo historičnega materializma v uvodniku »Etnografija in sedanjost« postavljal aktualne naloge etnografije in medtem ko je takoj v naslednji številki podal isti pisatelj v razpravi »Kalandas« izredno poučen pregled o kulturah Prednje Azije, pa je prav tega uglednega sovjetskega znanstvenika — danes že precej v letih — v članku »Narci in Volhi v Podunavju« (št. 2, leto 1948) zaneslo tako daleč, da je celo Odoakarja razglasil za Slovana, pri čemer nočemo omeniti etimologije imena Langobardi iz Lužici in Bodrici in vse drugo, očitno pod vplivom višje sile in z namenom, da koristi novemu imperializmu Kremlja.

Tam pa, kjer je etnografija dobila prvo spodbudo resničnega humanizma, se je po drugi plati razvila naša disciplina v naših dneh v pozitivni smeri. Etnografija današnje danske šole, ki ji načeluje Birket-Smith, je že zdavnaj opustila eklektično opisovanje eksotičnih narodov. Z uporabo gradiva, ki so ga zbrale njene ekspedicije, in z metodo svoje specifične discipline se vse bolj pogloblja v vprašanja o zakonitosti razvoja človeštva. To nam dokazuje tudi zadnje delo

Birket-Smitha, ki je v glavnem zaključno delo tega učenjaka. V avtoriziranem nemškem prevodu nosi ta knjiga naslov »Zgodovina kulture« (Geschichte der Kultur), v danskem originalu »Pota kulture« (Kulturs Veje), s čimer je hkrati označena tudi naloga, ki jo danes ima ta šola.

Če uporabimo pri obdelavi te naloge etnografije metodo historičnega materializma, bomo prišli do prave poti pri obravnavanju problemov naše discipline.

Kaj je torej naloga naše etnografije? Kateri vidiki so pri našem delu trenutno najbolj važni? Kakšnih smernic naj se pri našem delu držimo?

Danes se ne zadovoljujemo več s tem, da bi zgodovino razredne družbe opazovali samo z enega stališča, s stališča višjih družbenih plasti. Medtem ko nam omogočajo zapisani viri arhivsko gradivo itd. bolj ali manj bogat vpogled v zgodovinsko dogajanje pri teh zgornjih plasteh človeške družbe, pa nas v prvi vrsti zanima dogajanje v okvirju tistih brezimnih družbenih kolektivov, o katerih nam monumentalni zgodovinski viri dajejo prav malo podatkov. Upoštevajoč to stališče se odpira našim etnografom široka delovna perspektiva. Svoje znanje si skušajmo poglobiti s prizadevanjem, da dobimo vpogled v dogajanje med širokimi ljudskimi plastmi. V ta namen uporabljajmo po eni plati novo gradivo iz tistih družbenih občestev, ki so še danes na različnih stopnjah razvoja človeške kulture, po drugi plati pa starejši kulturni inventar, ki je prišel do nas bodisi v obliki materialnih arheoloških ostankov, ali kot folklor, rezidua ali survival — torej kot čisto etnografsko gradivo. To so tiste množice brez imena, ki ali še danes tvorijo ali pa so v prejšnjih obdobjih tvorile družbena občestva zunaj okvira historičnih narodov, ali v okviru zgodovine sodobne kulture, na ozemlju evropskih narodov, spodnjo socialno plast, družbeni razred podrejenih in izkoriščanih. Tako pojmovana etnografija ne bo zabredla v krizo, niti ne bo izločena od aktualnih pogledov na svet. Še več, taka etnografija nujno in zelo tesno sodeluje z ostalimi panogami znanosti o razvoju človeštva, z zgodovino, sociologijo in vsemi drugimi sorodnimi disciplinami zgodovinske znanosti. Po pravilni zamisli Tolstova je po svojih posebnih nalogah in posebni metodi zares ena od vej zgodovinske znanosti. Naloga sodobne etnografije naj bi po našem bila naslednja: ugotavljati zgodovinsko dogajanje med širokimi ljudskimi množicami, oziroma ugotavljati zakonitosti v tem dogajanju. Oglejmo si nadvse naše delo pri izvrševanju te naloge!

Če se lotimo osnovnih problemov, je prvo vprašanje, od kod naj črpamo gradivo, ki ga bomo uporabljali kot dokumentarno gradivo za znanstvene zaključke. Posamezna znanstvena disciplina mora imeti določeno gradivo, na temelju katerega si moremo pridobiti znanstveni pregled nad zastavljenimi problemi in izvajati zaključke. Od kod črpa etnografija gradivo? Z odgovorom na to vprašanje si hkrati določimo tudi delovno metodo celotne discipline.

Kot gradivo bomo v prvi vrsti uporabljali recentni etnografski material. S tem mislimo inventar materialne kulture, ki so ga do naše dobe uporabljale široke množice naših narodov, torej proizvodna sredstva, hrana, stanovanja itd. Nadalje bomo uporabljali za gradivo celotno ugotovljeno folkloro (v najožjem smislu te besede), in kot tretje poglavje ugotovljene oblike družbene strukture. Gradivo iz teh treh sektorjev bomo zbirali po znanih in usvojenih metodah etnografskega dela. Nič manj važno pa ni, da vzporedno uporabljamo historizirani materialni inventar, torej tisti material, ki nam ga nudijo antropologija, arheologija in sploh kulturna zgodovina, in ki izpričuje nekdanje življenjske oblike širokih množic, brez poudarka z monumentalnimi spomeniki. Obdelovanje gradiva te vrste danes navadno imenujemo paleoetnografija. — Tretji vir gradiva, ne podrejen, temveč vzporeden, pa nam bodo pisani spomeniki in arhivsko gradivo, bodisi da je bilo že objavljeno, ali pa da ni objavljeno, kolikor nam je dostopno in — da ponovimo — kolikor se nanaša na življenje širokih ljudskih plasti.

Medtem ko nam je področje dela v pisanih spomenikih in v arheološkem (paleoetnografskem) gradivu dovolj jasno omejeno in s tem ločeno od ostalih znanstvenih disciplin, moramo široko področje recentnega gradiva nadrobneje pregledati. Rekli smo že, da delimo to gradivo v tri poglavja, in sicer: a) inventar materialne kulture, b) folklorno gradivo, c) oblike družbene strukture. S tem smo podali hkrati tudi osnovno sistematiko našega gradiva, pri čemer se naslanjamo v glavnem na Zelenina; z njo vred so obseženi tudi trije delovni sektorji.

Odstopajoč od navadne dualistične razdelitve na materialno in duhovno kulturo (to razdelitev uporablja v zadnjem času vse bolj tudi sovjetska literatura), kakor tudi v skladu z naukom historičnega materializma, obsega razdelitev našega dela na te tri sektorje vse življenjske manifestacije širokih delovnih množic določenega družbenega kolektiva od osnovne ekonomike in prvotnih proizvodnih odnosov do odseva višjega izživljanja, torej do družbene in psihične nadstavbe.

V mnogočem je danes tendenca, da bi se delo etnografov omejilo samo na prvi sektor (materialna kultura), druga dva pa da bi izločili kot znanstveni temi posebnih humanističnih disciplin: to je, da obravnavata obsežno poglavje družbenih oblik sociologija in pravna znanost, a poglavje ustnega izročila, residualnih družbenih pojavov in umetniške nadstavbe pa da naj ostane pridržano kot tema folkloristike. Toda konec koncev je taka razdelitev dela potrebna, ker je področje razvoja kulture (in to področje je zajeto v vseh treh sektorjih) tako obsežno, da si moremo danes samo s specialnim delom pridobiti tisto osnovno znanje, ki je potrebno pri specialnem znanstvenem delu. Kljub temu se etnograf vsaj v prvem času študija ne sme strogo omejiti izključno na področje materialnega kulturnega inventarja. In če bo pri kasnejšem delu potrebno, lotiti se ožjih specialnih nalog, je pa vsaj v začetku dela nujno usvojiti si široko pojmovno vsebino iz vseh treh navedenih sektorjev.

Morda je danes nekoliko nenavadno, da poleg recentnega gradiva navajamo kot enakopraven vzporedni znanstveni material tudi zgodovinsko gradivo, bodisi materialno bodisi pisano. Vendar to ni novost v etnografiji. Vsem našim starejšim etnografom je ta način dela znan. Da navedem samo prekrasno delo Tihomira Djordjeviča in da niti ne omenim, kako globoko v temelje našega dela sega dragoceno bogastvo v delih L. Niederla, tako po količini zbranega pozitivnega znanja, kakor tudi po metodi, ki z njo gradivo obravnava.

Omejitev na specialno obdelavo inventarja materialne kulture vse bolj in bolj prevladuje v našem sedanjem delu. To se vidi tudi pri muzejskem delu naših ustanov, saj priteka v muzeje bolj ali manj gradivo prav iz tega sektorja.

Ali je taka zožitev dejavnosti upravičena? Nekaj upravičenosti zanjo je v tem, da moramo vsi v naših muzejih opravljati nujno korekturo zbranega dela prejšnjih generacij. Četudi ne podcenjujemo zaslug zadnjih dveh generacij, ki sta nam ohranili dragoceno etnografsko dediščino, nam vendar danes ne ustreza več način, kako se je to gradivo zbiralalo. Prizadevati si moramo, da poleg reprezentativnih predmetov — največkrat samo estetsko-vsebinskih — ugotovimo (in dokler je le še mogoče na terenu obdelamo) tudi gradivo povprečnega življenja našega delovnega človeka, kakor se nam je iz prejšnjih dob še ohranilo v naš čas. Še daleč nimamo dovolj ugotovljenih oblik osnovne ekonomike, proizvodnih sredstev in prvotnega orodja, načina izkoriščanja proizvodnih sil in tudi samega postopka pri proizvodnji, pa tudi vseh drugih materialnih oblik v življenju naših ljudstev, da bi mogli misliti, da je to poglavje že končano. Z izrazom »končano« mislim pri tem, da bi imeli vse to gradivo že dokumentarno zbrano v naših ustanovah za tisti čas, ko bodo te oblike na terenu že ugasnile, kar se bo z neminljivo zakonitostjo zgodilo že v bližnji bodočnosti. Upravičeno si zato prizadevajmo, da bo v naših muzejih obsežen oddelek določen za znanstveno obravnavanje inventarja materialne kulture.

Vendar ne smemo biti pri našem delu enostranski. Družbeni odnosi, oblike družbene strukture, pa tudi vse oblike višjega družbenega doživljanja, torej celotno poglavje tradicionalne in umetniške folklore, so v življenju širokih ljudskih množic tako povezane z materialnim oblikovanjem, da bi izločitev prvega sektorja ne glede na druge življenjske manifestacije prešla v kopičenje gradiva brez zadostne znanstvene vsebine.

Na podlagi tega, kar smo do zdaj povedali, povzemimo na kratko odgovor na vprašanje: kakšne so naloge naše etnografije?

Seznaniti se in znanstveno ugotoviti življenjske odnose, v katerih se je razvijal prehod naših ljudstev iz preteklosti v sedanost in ki so rezultat dogajanja prejšnjih razvojnih obdobj; pridobiti si poznavanje pogojev in zakonitosti, ki so bili odločilni za to dogajanje v prejšnjem razvoju na poti, ki so jo naša ljudstva prehodila v preteklih

časih. Naposled v recentni etnografski sliki naših dežel poiskati in znanstveno ugotoviti tisto kulturno dediščino, po kateri je mogoče dokumentirati aktivni prispevek naših narodov v obče-kulturnem dogajanju.

Spremljati to dogajanje pri historično neopredeljenih množicah, tistih nevidnih, toda močnih pokolenjih delovnih ljudi, ki so bili pod tanko skorjo vladajočega razreda glavno jedro etničnega organizma.

Tako torej prehaja delo aktualne etnografije iz okvira specialne ozke discipline na široko cesto ugotavljanja »potov kulture«, kakor bi rekel Birket-Smith, v naši etnografiji pa zlasti tistih potov, na katerih so naši narodi vlagali svoje napore in delež svoje tvornosti v temelje našega sedanjega življenja.

Résumé

LES TACHES DE NOTRE ETHNOGRAPHIE

L'auteur montre quelle est la tâche actuelle de l'ethnographie yougoslave et, après une brève revue de la situation de l'ethnographie dans la science mondiale, il en arrive aux conclusions suivantes:

Nos ethnographes doivent tout d'abord pénétrer scientifiquement les rapports vitaux dans lesquels les peuples de Yougoslavie ont passé des périodes précédentes à la période actuelle, les rapports qui sont le résultat des activités des phases évolutrices précédentes, et par là les conditions et lois de cette évolution. Dans l'ethnographie récente les ethnographes doivent étudier scientifiquement l'héritage culturel qui documente l'apport de nos peuples dans la vie culturelle en général.

De plus, les ethnographes doivent étudier ce processus dans les masses populaires historiquement non fixées, dans ces générations invisibles mais vigoureuses du peuple travailleur qui, sous la mince écorce de la classe dirigeante, fut le principal noyau de l'organisme ethnique.

Ainsi orientée, notre ethnographie passera du cadre d'une discipline spéciale à une vaste étude des activités culturelles en général, insistant tout particulièrement sur le problème de l'évolution. Employant l'expression de Birket-Smith «Kulturens Veje» — voie de la culture, l'auteur souligne que notre ethnographie doit étudier surtout ces voies où la force créatrice de nos peuples a jeté les bases de notre existence actuelle.